

**CHINA VISIE
2023**

**De toenemende kracht van
China op het wereldtoneel**

Inhoudsopgave

1. Inleiding: China groeit aan kracht en macht	2
2. Advies en acties vanuit de Buitenlandcommissie	5
3. China visie 2023 - UPDATE	6
Colofon	11

1. Inleiding: China groeit aan macht en kracht

Relatie met China is complex

De relatie van Nederland en Europa met China is veelomvattend en complex. China is een belangrijke handelspartner, een partner, een concurrent en een systeemrivaal. In 2021 voerden we als Nederland voor ruim € 14 miljard uit naar China en importeerden we voor ruim € 53 miljard uit China. Voor bijvoorbeeld de mondiale klimaatuitdaging waar we voor staan, is China – een van de grootste vervuilers – juist een partner, bijvoorbeeld technologisch. Chinese bedrijven zijn concurrenten voor Nederlandse bedrijven, bijvoorbeeld in de maritieme sector. Hierbij speelt China het spel niet altijd even netjes, bijvoorbeeld met oneigenlijke staatssubsidies en met allerlei regels als buitenlanders de Chinese markt willen betreden. De Europese Unie (EU) heeft de afgelopen jaren het handels-defensieve instrumentarium flink uitgebreid, bijvoorbeeld met nieuwe regels over buitenlandse subsidies en aanbestedingen. De term systeemrivaal werd in maart 2019 gemunt door de Europese Commissie¹. Het Chinese politieke systeem verhoudt zich slecht met Westerse waarden².

Huidige trend

Economisch gezien blijft China stevig doorgroeien. Ook politiek zit President Xi Jinping stevig in het zadel: aan het begin van zijn derde ambtstermijn en omringd door vertrouwelingen. Als reactie op een steeds machtiger China, stuurt de VS aan op beperkingen van technologie-export, en betreft hierbij nadrukkelijk Japan en

---

¹ European Commission (2019), EU-China – A Strategic Outlook,

<https://commission.europa.eu/system/files/2019-03/communication-eu-china-a-strategic-outlook.pdf>.

² European Council on Foreign Relations (2020), The meaning of systemic rivalry: Europe and China beyond the pandemic,

https://ecfr.eu/publication/the_meaning_of_systemic_rivalry_europe_and_china_beyond_the_pandemic.

Nederland³. De Amerikanen zien China als strategische rivaal, en zetten door met een gedeeltelijke ontkoppeling van beide economieën. Zowel in Nederland als in Europa groeit het besef dat we niet te afhankelijk kunnen zijn van China. Tijdens de Covid-crisis waren het de mondkapjes, maar in navolging van de VS kijken we nu ook naar afhankelijkheden in strategische sectoren, infrastructuur en grondstoffen, inclusief verwerking van die grondstoffen. Maar wat moet de rol van Europa zijn vis-à-vis China – en welke rol neemt Nederland? We hebben China niet aan een touwtje⁴...

Het CDA

- Concurrent: zowel in de Tweede Kamer als in het Europees Parlement streeft het CDA nu al naar het afbouwen van te sterke economische afhankelijkheden van China, en daarnaast naar het identificeren van verdere economische kwetsbaarheden^{5,6,7}. Het CDA benoemt dat de Europese industrie beschermd moet worden tegen oneerlijke Chinese competitie, onder meer door industriebeleid⁸. Naast afhankelijkheid in strategische infrastructuur en (verwerking van) grondstoffen, moet er kritisch worden gekeken naar investeringen over en weer. Het CDA wil enerzijds markttoegang op gelijke voet – waar China nu nog geen

---

³ Netherlands and Japan join US in restricting chip exports to China www.ft.com/content/baa27f42-0557-4377-839b-a4f4524cfa20.

⁴ We hebben China niet aan een touwtje, www.clingendael.org/publication/we-hebben-china-niet-aan-een-touwtje

⁵ Tweede Kamer (2022), Motie van de leden Brekelmans en Agnes Mulder over meer onderzoek naar de invloed van Chinese (staats)bedrijven in Nederlandse bedrijven, www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2021Z21373&did=2021D45612.

⁶ Weg is weg: 'Europese havens in de uitverkoop' www.telegraaf.nl/watuzegt/1825998200/weg-is-weg-europese-havens-in-de-uitverkoop.

⁷ Terwijl Amerikanen zwaar materieel aanvoeren voor de oorlog, verkopen EU-staten havens aan China www.ad.nl/buitenland/terwijl-amerikanen-zwaar-materieel-aanvoeren-voor-de-oorlog-verkopen-eu-staten-havens-aan-china~a3e1cd0c

⁸ Tom Berendsen, Europees Parlement (2022), REPORT on the implementation of the Updated New Industrial Strategy for Europe: aligning spending to policy, www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2022-0214_EN.html.

gelijk speelveld aanbiedt⁹. Anderzijds willen we bescherming van kritische sectoren binnen Europa¹⁰, net zoals China ook kritische sectoren afschermt. Regulering komt hierbij nadrukkelijk in beeld.

- **Partner:** het CDA roept op tot samenwerking en engagement waar mogelijk en waar nodig. Mondiale uitdagingen zoals klimaatverandering, pandemiebestrijding, maar ook non-proliferatie, worden erg lastig zonder China. Zo kan het CDA, als partij van rentmeesterschap, China zien als een partner in de strijd tegen klimaatverandering. Waarbij samenwerking binnen Europa essentieel is, om te voorkomen dat China Europese landen tegenover elkaar uitspeelt.
- **Systeemrivaal:** het CDA staat voor democratische normen en waarden. Hoewel lastig, blijft het belangrijk om naar verbeteringen te zoeken ten aanzien van de mensenrechten wereldwijd, ook in China. Voor het juiste evenwicht is het belangrijk dat democratieën de banden met elkaar aanhalen, en elkaar versterken. Voor het China-beleid betekent dit meer focus op Zuidoost Azië en India. Het betekent ook: Nederland en Europa moeten actiever investeren in relaties met Afrika en Latijns-Amerika. Overigens: China doet dit ook!^{11,12}

---

⁹ Europese Commissie (n.d.), China EU trade relations with China. Facts, figures and latest developments, https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/china_en.

¹⁰ European Parliament (2022), Question time: Protecting strategic infrastructure against China's influence, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739248/EPRS_ATA\(2022\)739248_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/739248/EPRS_ATA(2022)739248_EN.pdf).

¹¹ Chatham House (2023), *China-Africa relations: What are China's objectives in Africa, how valid is the concept of 'debt trap' diplomacy, and what are China's military ambitions in the region?*, www.chathamhouse.org/2023/01/china-africa-relations.

¹² Council on Foreign Relations (2022), *China's Growing Influence in Latin America*, www.cfr.org/backgrounder/china-influence-latin-america-argentina-brazil-venezuela-security-energy-bri.

2. Advies en acties vanuit de Buitenlandcommissie (ter overweging):

Vanwege de toenemende belang van China noteren we:

1. Enerzijds, het grote belang om met China in gesprek te blijven, zeker op onderwerpen van gedeeld belang zoals klimaat, de wereldeconomie, en gezondheid. Daarbij zaak, zoveel mogelijk in Europees verband op te trekken, en elkaar binnen de EU niet uit elkaar te laten spelen. Binnen de wetenschap blijft uitwisseling op deze thema's van het grootste belang;
2. Anderzijds, het in kaart brengen *en verder verminderen* van strategische afhankelijkheden, bijvoorbeeld in technologie, infrastructuur (havens, communicatie, energie), en andere sectoren; daarnaast, het beschermen van Europese technologie en innovaties door een strakkere screening op samenwerking met China, door zowel publieke als private partijen. Ook op wetenschappelijk vlak dient Nederland hier niet naïef te zijn;
3. De wens om vanuit Nederland/Europa méér te focussen op die andere Aziatische grootmacht, India, en ook Zuidoost Azië (ASEAN), omwille van het machtsevenwicht in de regio;
4. De noodzaak om meer te concurreren met China in de *Global South*, bijvoorbeeld door een actievere strategie te voeren op India, Afrika en Latijns-Amerika, met name gericht op het versterken van banden met andere democratieën. Het *Global Gateway Initiative* als antwoord op de Chinese Belt and Road is daarbij een goed voorbeeld van een begin;
5. Het EU nabuurschapsbeleid is 'key' – investeren in de relatie en opbouw van Balkan, Oostelijk Europa, Noord-Afrika enzovoort. De ring om Europa – soms aangeduid als 'de ring van instabiliteit' – moet niet ontwricht worden door Chinees (of Russisch) gestook.

3. China visie 2023 - UPDATE

Vergeleken met de vorige CDA China-visie van 2019 (zie bijlage 1 op pagina 7 en verder), is het beeld anno 2023 flink gekanteld¹³. De trend in het Nederlandse China-beleid verschuift door alle ontwikkelingen steeds meer van openheid naar beschermen¹⁴:

- Xi's derde termijn en Hong Kong

Xi Jinping is in 2022 begonnen aan zijn derde termijn als partijleider¹⁵. In het machtige partijbestuur werden vooral vertrouwelingen aangesteld. Voor het oog van de wereldpers werd oud-president Hu Jintao de zaal uit geëscorteerd, wat veel speculatie veroorzaakte maar hetgeen ook onderstreepte dat Xi steviger in het zadel zat dan ooit. Het gebruik om maximaal twee termijnen aan te blijven is hiermee overboord gezet. Het is de verwachting dat Xi's zelfbewuster en assertiever buitenlands beleid wordt voortgezet.

China's grotere assertiviteit is ook zichtbaar geweest in recente ontwikkelingen in de relaties met Hong Kong¹⁶. In 2019 heeft China aan Hong Kong een strenge veiligheidswet opgelegd, die sindsdien wordt gebruikt om honderden pro-democratie activisten te vervolgen en vrijheden verder te beperken, inclusief de vrijheid van meningsuiting, tot grote consternatie in Westerse landen^{17,18}.

---

¹³ Voor meer achtergrondinformatie, zie ook Christen Democratische Verkenningen (herfst 2019), *China's groei*, www.tijdschriftcdv.nl/inhoud/?jaar=2019&nummer=3.

¹⁴ Zie ook Rijksoverheid (2023), Kamerbrief over ontwikkelingen Chinabeleid, een verschuiving van de balans, www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2023/01/13/kamerbrief-inzake-ontwikkelingen-chinabeleid-een-verschuiving-van-de-balans.

¹⁵ Xi Jinping met derde termijn machtigste Chinese leider sinds Mao Zedong www.volkskrant.nl/cs-b7cc9c41.

¹⁶ ECFR (2020), The meaning of systemic rivalry: Europe and China beyond the pandemic, https://ecfr.eu/publication/the_meaning_of_systemic_rivalry_europe_and_china_beyond_the_pandemic.

¹⁷ ECFR (2020), Europe, China, and Hong Kong: Why new red lines will be worth the cost, https://ecfr.eu/article/commentary_europe_china_and_hong_kong_why_new_red_lines_will_be_worth_the_c.

¹⁸ IDRN (2020), Sino-European Relations: The EU's China Strategy, <https://idrn.eu/wp-content/uploads/2022/04/Sino-European-Relations.pdf>.

- Economie en handel

De Chinese economie blijft ook in 2023 stevig doorgroeien: hoewel minder dan voorheen, de verwachte economische groei voor dit jaar bedraagt volgens de Wereldbank alsnog zo'n 4,3%¹⁹. Ook in Nederland zijn de belangen niet gering: Nederlandse bedrijven voeren zoals gezegd voor zo'n 14 miljard euro uit naar China (met name gespecialiseerde machines, voedingsmiddelen, elektrische apparaten, en pharma), en importeerde voor zo'n 54 miljard euro uit China (met name telecommunicatie, elektrische apparaten en kantoorartikelen)²⁰. In de laatste jaren zijn de directe investeringen over en weer ook flink gegroeid, hoewel het aandeel in het totaal nog bescheiden blijft²¹. In 2023 bestaat het "Belt and Road Initiative" (BRI) 10 jaar; inmiddels doen 147 landen mee met projecten, hoewel critici aangeven dat deelname landen ook opzadelt met flinke schulden²². Europa zet hier het Global Gateway Initiative tegenover²³.

- Covid

De Chinese overheid heeft de Covid-restricties eind 2022 eindelijk losgelaten, mede naar aanleiding van zeldzame binnenlandse protesten. Het is de verwachting dat China's heropening de mondiale economie aanjaagt, terwijl het ook een opdrijvend effect zal hebben op prijzen (inflatie), bijvoorbeeld van grondstoffen²⁴.

---

¹⁹ Rhodium Group (2022), Now for the Hard Part: China's Growth in 2023 and Beyond, <https://rhg.com/research/now-for-the-hard-part>.

²⁰ RVO (2023), Handel Nederland - China www.rvo.nl/onderwerpen/landen-en-gebieden/china/handel.

²¹ Ministerie van Buitenlandse Zaken (2019), Nederland-China: een nieuwe balans, www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2019/05/15/nederland-china-een-nieuwe-balans/190196-01-Beleidsnota-China-LR-3.pdf.

²² Council on Foreign Relations (2023), China's Massive Belt and Road Initiative, www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative.

²³ European Commission (2021) Global Gateway, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en.

²⁴ BlackRock Investment Institute (2023), China reopening: growth spurt, policy pivot and long-term challenges www.blackrock.com/corporate/insights/blackrock-investment-institute/economic-insights/2023/02/china-reopening-growth-spurt.

- Technologie, economie en veiligheid

China voert een zeer actieve industriepolitiek, met name op het gebied van de modernste technologieën, zoals kunstmatige intelligentie, robotica, IT en communicatie, groene technologie, semiconductoren en kwantumcomputing²⁵. Daarbij aast het land op Nederlandse technologie, zo stelden de AIVD en de MIVD onomwonden, onder meer in de lucht- en ruimtevaart industrie, maritieme industrie, en halfgeleiderindustrie^{26,27}. Reden om onze bedrijven en technologieën beter te beschermen, bijvoorbeeld door het beter screenen van fusies en overnames door Chinese partijen in gevoelige sectoren en door reguleren, zo betoogt ook het HCSS. Daarnaast kan de overheid een meldplicht instellen voor bedrijven en universiteiten in hun samenwerking met China²⁸.

Naast de bescherming van intellectueel eigendom, zou ook het verminderen van afhankelijkheden van landen als China binnen internationale ketens prioriteit moeten hebben, volgens de onderzoeksdienst van het Europees Parlement²⁹. Tijdens Covid-crisis ontdekten we hoe afhankelijk Europa was van de import van mondkapjes, en tijdens de Russische invasie van Ukraine, hoe afhankelijk van Russisch gas en Amerikaanse wapens. Meer focus op 'strategische autonomie' betekent minder afhankelijkheid op kritiek terreinen³⁰. Voor bedrijven betekent dit niet direct dat zij zich moeten loskoppelen van China (*de-coupling*); wel kunnen zij hun keten

---

²⁵ GMF (2023), China's Industrial Policy and Semiconductors, www.gmfus.org/news/chinas-industrial-policy-and-semiconductors.

²⁶ MinDef (2023), China jaagt op kennis en goederen Nederlandse ruimtevaartsector, www.defensie.nl/actueel/nieuws/2023/04/19/china-jaagt-op-kennis-en-goederen-nederlandse-ruimtevaartsector.

²⁷ AIVD (2023), Andere landen bedreigen Nederlandse veiligheid steeds meer, www.aivd.nl/actueel/nieuws/2022/11/28/andere-landen-bedeigen-nederlandse-veiligheid-steeds-meer.

²⁸ Teer, Joris (2022), China's militaire opkomst en Europese technologie, <https://hcss.nl/wp-content/uploads/2022/03/ChinasMilitaire-Opkomst-Europese-Technologie-HCSS-maart-2022.pdf>.

²⁹ European Parliament Research Service (2022), EU-China 2030 European expert consultation on future relations with China, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/739240/EPRS_STU\(2022\)739240_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/739240/EPRS_STU(2022)739240_EN.pdf).

³⁰ Zie ook de speech van President Macron tijdens zijn bezoek in Nederland, April 2023, bijvoorbeeld www.nrc.nl/nieuws/2023/04/11/macron-europa-moet-onafhankelijker-en-sovereiner-woorden-a4161806.

(*supply chain*) diversifiëren, door minder afhankelijk te worden van China of andere autoritaire landen (*de-risking*)³¹. Europa zou verder meer moeten investeren in Europese ecosystemen om kritieke infrastructuur zonder Chinese invloed mogelijk te maken.

- Taiwan

Door de oorlog in Oekraïne is er meer aandacht vanuit het Westen voor een eventuele Chinese invasie van Taiwan. De Amerikaanse president stelt meerdere malen dat Taiwan verdedigt zal worden als het aangevallen wordt³². China heeft flink wat militaire spierballen laten zien naar aanleiding van het bezoek van Nancy Pelosi, voormalig voorzitter van het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden. Welke effecten heeft dit op de relatie met Nederland/Europa? Het is belangrijk dat Nederland de banden met Taiwan aandacht geeft, niet in de laatste plaats omdat het land een groot deel van de wereldwijde chips produceert. Naast solidariteit met Taiwan, is het zaak dat Europa ook hier onafhankelijker wordt. De Europese Chips Wet is hierbij een stap in de goede richting³³.

- Zuid-Chinese Zee

China claimt het grootste gedeelte van de Zuid-Chinese zee welke onder andere van belang is als route voor internationale handel. Daarbij worden kunstmatige eilanden gecreëerd waarop militaire installaties worden geïnstalleerd. Op 21 juli 2016 heeft het Permanente Hof van Arbitrage uitspraak gedaan en de rechtmatigheid hiervan

---

³¹ The Economist (2023), Why China wants to be a risk, www.economist.com/china/2023/04/20/why-china-wants-to-be-a-risk.

³² CFR (2022), While Pledging to Defend Taiwan from China, Biden Shifted on Taiwan Independence. Here's Why That Matters, www.cfr.org/blog/while-pledging-defend-taiwan-china-biden-shifted-taiwan-independence-heres-why-matters.

³³ European Commission (2023), European Chips Act, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age/european-chips-act_en.

verworpen. De EU heeft deze uitspraak erkent³⁴, maar kunnen net als ASEAN niet effectief optreden om tot een vreedzame oplossing te komen. Het lot van de Zuid-Chinese Zee-arbitrage staat symbool voor de internationale rechtsorde, zoals ook de Russische bezetting van de Krim een aantasting vormt van deze orde³⁵. Ter bescherming hiervan³⁶ als wel onze handelsbelangen zal Nederland in internationaal verband druk op China moeten blijven aanwenden.

- **Mensenrechten**

In Augustus 2022 publiceerde de Hoge VN-Commissaris voor de Mensenrechten haar langverwachte rapport over de behandeling van Oeigoeren in de autonome regio Xinjiang, waarbij schendingen scherp werden veroordeeld. Welk effect heeft dit op Europese bedrijven die in China opereren? Ook met het oog op IMVO, in hoeverre komen bedrijfsinvesteringen in China hiermee in het geding? En hoe gaat de Nederlandse overheid hier het gesprek over aan? Daarnaast bestaan er Europese zorgen over individuele rechten, over christenen en Tibetanen. Echter, het heeft weinig zin om op te komen voor mensenrechten, als dit niet in Europese zin gebeurt en vanuit een positie van kracht (zie ook Rob de Wijk³⁷). Vandaar dat we een Europese mensenrechtenaanpak voorstaan: een Europese dominee.

---

³⁴ European Council (2016), Declaration by the High Representative on behalf of the EU on the Award rendered in the Arbitration between the Republic of the Philippines and the People's Republic of China, www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/07/15/south-china-sea-arbitration.

³⁵ Clingendael Spectator (2017), Zuid-Chinese Zee arbitrage verdient Europese betrokkenheid, <https://spectator.clingendael.org/nl/publicatie/zuid-chinese-zee-arbitrage-verdient-europese-betrokkenheid>.

³⁶ Denk hierbij overigens ook aan Den Haag als Internationale stad van Recht en Vrede en de internationale reputatie die Nederland op dit gebied heeft.

³⁷ CDV (2019), De Wijk: 'De EU moet protectionistischer worden', www.tijdschriftcdv.nl/inhoud/tijdschrift_artikel/CD-2019-3-46/De-Wijk-De-EU-moet-protectionistischer-worden.

Colofon

Deze visie is in 2023 geschreven door Robbert van Eerd en Marhijn Visser, in opdracht van de Commissie Buitenland van het CDA (onder voorzitterschap van Wim van de Camp.)

De samenstellers danken eenieder voor hun input: naast CDA leden van de Tweede Kamer en het Europees Parlement, ook in het bijzonder andere leden van de buitenlandcommissie en de internationaal secretaris van de partij, Herman de Vries.